

המקומית ובליסבון בתוספת פרטים דמיוניים. היו שדיווחו על ספסלים מלאכותיים המסודרים בעיגול בתוך המערה או על כתובות ביידיש על קירותיה. מגיין הגיע ספר התורה ל"רבו דה פייש"?

ארבעה ועוד אחד

במאה ה־16 וה־17 הגיעו לאזורים בני אנוסים שנמלטו מחקירות האינקוויזיציה. אנשי הכנסייה המקומיים עקבו אחריהם, והיו שנתפסו על עברות התייהדות ונשלחו לבית הרין של האינקוויזיציה בליסבון. סביר להניח שלא התוּקו בספרי תורה או בתשמישי קדושה אחרים לפחות משום פיקוח נפש.



300 שנה חל איסור גמור על יהודים להתיישב בגלוי בפורטוגל. בתחילת המאה ה־19 התירה ממשלת פורטוגל ליהודים לשוב אליה. יהודים ספרדים הגיעו לליסבון בין 1815 ל־1870, בעיקר מגיברלטר וממרוקו, וחלקם פנו לאיים האזורים, שבהם מצאו כר נרחב לפיתוח עסקיהם. היהודים הביאו עמם שיטות מסחר חדשות והרבו להפליג בין האיים. הם ייבאו בדים מאנגליה ומכרו אותם במחיר נמוך, וייצאו סחורות מקימיות כגון תפוחים. הסוחרים המקומיים הצרו תחילה את צעדיהם, אך עד מהרה הכירה האוכלוסייה המקומית כיתרונם. הפיתוח הגביר את גביית המסים, ואלה נוצלו לרווחת התושבים. היהודים התקבלו לחיק החברה הגבוהה, יסדו לשכות מסחר ומועדונים חברתיים, בני בתים, הוציאו עיתונים ורובם התעשרו מאוד. כ־1848 מני יהודי האיים כ־250 נפש. ב־1870 לערך החלו לעזוב לפורטוגל, לברזיל ולארצות הברית, אך הותירו אחריהם מפעלי תעשייה גדולים וחברות ספנות ותעופה המנוהלים עד היום מליסבון בידי צאצאיהם.

באיים האזורים נפתחו ארבעה בתי כנסת, ובתקופה

אִי הַמַּטְמוֹן

ב־7 במאי 1997 שיחקו שני נערים על חופו של האי הפורטוגלי "סאון מיגל" (São Miguel). הם זחלו לתוך נקרה, מצאו צרור גדול עטוף בניילון, ושלפו ממנו קלף ועליו אותיות לא מזוהות

אינסיו שטיינהרדט

הכול תלוי במזל
אפילו ספר תורה שבהיכל
(זוהר ג קלד)

ר"בו דה פייש" (Rabo de Peixe=זנב דג) הוא כפר דייגים קטן ועני בחוף הצפוני של האי "סאון מיגל", אחד מתשעת האיים האזורים. איים אלה באוקיינוס האטלנטי שייכים לפורטוגל ורחוקים ממנה כ־1,500 ק"מ.

ב־7 במאי 1997 שיחקו שני נערים על חופו של האי. כדרכם דילגו בין הצוקים והיפשו נקרות חדשות כשפנסים בידם. כשזחלו לתוך אחת מהן מצאו צרור גדול, עטוף בניילון. הם פתחו אותו, פשטו את "השמלה" שעטפה אותו, והוציאו קלף גלול סביב שני מוכות עץ ועליו אותיות לא מזוהות.

הילדים החליטו לחלוק ביניהם את האוצר וניסו לחתוך לשניים את יריעת הקלף. הם התקשו לקרעה בידים ונעזרו בגפרורים. פיסות קלף אהדות חילקו בין בני משפחתם ובין חבריהם. עד מהרה הגיעו שכנים וביקשו לרכוש פיסות קלף תמורת סכום פועל.

למחרת הראו הנערים פיסות אחדות למורה לדת ולמוסר בבית הספר והוא זיהה את האותיות כעבריות. מורה אחרת ירדה עם הילדים לצוקים ואיתרה עמם את המערה. היא נטלה את השאריות ומסרה אותן לספרייה ארכיון של פונטה דלגדה (Ponta Delgada), עיר הבירה של האיים האזורים. הארכיון קרא לתושבי הכפר להחזיר את הקטעים שברשותם ורובם אכן עשו זאת.

האירוע זכה לסיקור תקשורתי נרחב בעיתונות



הנמל היהודי

בירור בארכיון של פונטה דלגדה העלה שהספר שנמצא בנקרה היה עטוף במעיל אשכנזי מקטיפה כחולה, בן עשרות שנים לכל היותר וללא כיתוב כלל. בדיקת אחר מקטעי הספר שנשלח לפרופ' משה אידל בירושלים העלתה שהספר נכתב במרוקו ב־1700 לערך. מה למעיל אשכנזי חדש ולספר מרוקני עתיק?

בנאמר על היהודים באיים האזורים שפורסם בפברואר 1976 בכתב־העת "הדים: קהילות ספרדיות בעולם", סופר על קפטן מרווין פלדמן, קצין יהודי צעיר ששירת בשעתו בבסיס חיל האוויר האמריקני באי טרסיירה (Terceira), וקנה ספר תורה בבית קפה בחמישה דולרים.

לאחר חיפושים בלתי נלאים במשך שש שנים ללא קצה חוט, איתרתי באוסטרליה את אותו קצין צעיר, כיום הקולונל בדימוס מרווין פלדמן, ששירת באזורים בין אפריל 1970 לאפריל 1972. בשל היותו מזוהה כיהודי,

מסוימת פעל בית כנסת נוסף. עם עזיבת היהודים נסגרו בתי הכנסת. תשמישי הקדושה רוכזו בבית הכנסת "שער השמים" שבפונטה דלגדה שבאי סאון

מיגל, ומשם הועברו לא מכבר לליסבון. מאחר שלא הוחזק על היעדרו של אחד מספרי התורה שהועברו מ"שער השמים" לליסבון, יש להניח שספר התורה של "רבו דה פייש" היה שייך לאחד מיהודי האי שלא העבירו לנקודת הריכוז. אף שבאי זה אין כיום יהודים, עומד בו בית הכנסת "שער השמים" על תלו, מתפורר וטעון שיפוץ יסודי.



בית הכנסת "שער השמים"

פנו אליו אנשי המקום בהודמנויות שונות ולחשו לו שהם מצאצאי היהודים, ודבר זה גירה את סקרנותו והוא החל להתחקות אחר עקבות היהודים באי.

תחילה גילה בית קברות יהודי קטן מ־1832, "עמק השווה" (בעברית), ובו קבורים יהודים יוצאי מרוקו. כ־20 ק"מ מצפון לאנגרה דו הרויזמו (Angra do Heroísmo), העיר הראשית של טרסיירה, מצא פלדמן כפר קטן ושמו Porto Judeu (הנמל היהודי). פלדמן שוטט ברחובות הכפר ותר אחר מוזות, אך לשווא. הוא הגיע למסבאה שבה הסבה חבורת זקנים וניסה לרכוש את אמונם בקנקן יין.

פלדמן התמיד בפגישות עמם, ולמד מהם כי במקום התיישבו כנראה אנוסים, נוצרים־חדשים כפי שנקראו אזרי השמד, שחרף האיסור החמור לצאת מפורטוגל ביקשו לחמוק לחופי מרוקו. כאשר הספינה הושלכה בעת סערה לחוף האיים האזוריים, נגזר על גוסעיה להיות עבדים ומלך פורטוגל העניק אותם כשי למושל האי טרסיירה.

"היכן גרו היהודים הללו? היכן צאצאיהם כיום?" הקשה האמריקני פלדמן ולא הרפת. יום אחד אמרו לו: "איננו יודעים איפה היהודים האלה, אבל יש לנו 'משהו של היהודים' בשבילך". הם נטלו מאחורי הדלפק ארגז גדול שמסמרו חלודים והעמיסוהו בתא המטען של מכוניתו.

פלדמן הניח את הארגז ולא העז לפתחו, שמא ימצא בתוכו עצמות. לאחר שבועות מספר אוד עזו ופתת את הארגז, ולתמיהתו הרבה נגלה לעיניו ספר תורה שטור. פלדמן לקח את ספר התורה לבסיס, ניקה אותו, הזמין ארון קטן לאחסונו והניחו בקפלה, מקום בו נהגו היהודים הספורים שבבסיס להתפלל בשבת. מאחר

שלא נמצא יהודי שידע לקרוא בתורה, התנדב הכומר הקתולי דון האנטר, שלמד עברית ותנ"ך בוטיקן, לקרוא מדי שבת את הפרשה.

"ומה עשית עם ספר התורה כשעזבת את הבסיס ב־1972?"

"רב צבאי שביקר במקום פרסם את דבר הספר וקיבלתי אין־ספור מכתבים שבהם התבקשתי להביאו עמי לארצות הברית. אני סברתי אהרת; ספר תורה זה שייך לתולדות היהודים באזורים וכאן הוא צריך להישאר. וכאן השארתי בתוך הארון בקפלה של הבסיס, שהיהודים שיבואו אחריי יוכלו להשתמש בו."

"האם לספר התורה שלך היה מעיל?"

"כשמצאתי אותו היה הספר ללא מעיל. רב צבאי שהיה אמור לבוא אלינו לפסח התעניין מה אנו צריכים. שלחתי לו את מידות ספר התורה והוא הביא לנו מעיל יפה מקטיפה כחולה עם גדילים צהובים סביב."

כך נפתרה חידת המעיל האשכנזי לספר התורה המרוקני. ועדיין נותרו שתי חידות: איך הגיע ארגז העץ עם ספר התורה למסבאה ב"נמל היהודי"? כיצד הגיע ספר התורה מן הבסיס בטרסיירה אל המערה בסאון מיגל?

הארגז

מימון אבותבוט, יליד 1800, הגיע לפורטוגל ממוגדור שבמרוקו בהיותו בן 24. בהגיעו לליסבון, מינהו שלום בוזגלו לסוכנו באזורים. מימון התיישב בעיר הנמל אנגרה דו הרויזמו. לאחר שנתיים הסתכסך עם מעבידו, נפרד ממנו והקים עסק עצמאי משלו. ב־1836 קיבל אזרחות פורטוגלית, התחתן בלונדון עם יהודייה



קטע מספר התורה לאחר שהוצא מהמערה

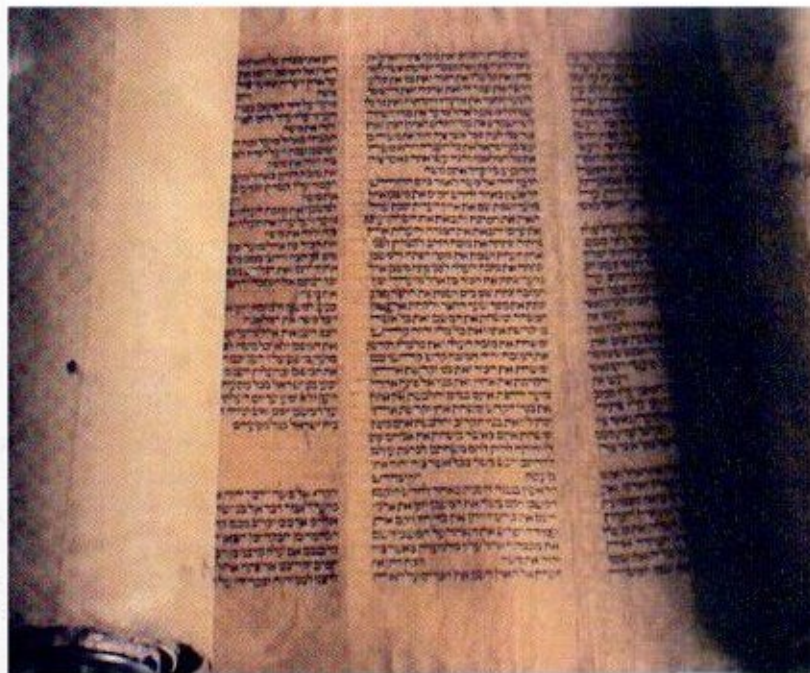
לליסבון, משם אמורים היו ככל הנראה להישלח למוגדור דרך עיר נמל כלשהי במרוקו. האם מדובר באותו ארגז מלוכלך שמתמריי תלודים שנמסר לקצין האמריקני הצעיר ב"נמל היהודי"?

ובאשר לחוליה הבאה – האם הביאו אנשי צבא אמריקנים את הספר מתבסיס לבית הכנסת "שער השמים" בפונטה דלגדה כדי שיגיע לידיים יהודיות? האם גלקה הספר משם לבית אחד המקומיים על מנת לשמרו עם פינוי בית הכנסת ועזיבת היהודי האחרון את האזורים? האם מי שלקחו רצה להיפטר ממנו והטמינו במערה שב"רבו דה פייש"? שאלות אלו עדיין נותרו פתוחות.

אִיהֵה השנהב

ספר התורה של "רבו דה פייש" חזר לא מכבר לספרייה ארכיון של פונטה דלגדה. זמן רב היה בספרייה הלאומית של ליסבון, שבה עסקו במלאכת השחזור. אחרי טיפול פיזי להתזרת הלחות הטבעית לקלף שניזוקה מן האש, חיברו את היריעה לפי הנחיותיו של רב הקהילה המקומית. את הקטעים החסרים – שאינם רבים – השאירו ריקים, בתקווה שמי שנטלם יאות להשלים. אחד מ"עצי החיים" שהיה שבור תוקן והחזירו לידיהו את השנהב. "עץ החיים" השני נעלם לחלוטין ושחזור כולו מעץ.

הספר נתון בכספת בתוך ארון תצוגה אופקי כצבע המעיל, ובקרוב יוצג לקהל הרחב. השלטונות המקומיים של האזורים הכריזו עליו כ"מורשת היסטורית אזורית" וחל איסור להוציאו מהאי.



היריעה לאחר שחזור

מאנגליה והיליד שבעה ילדים. עסקיו עלו יפה: הוא מכר בדים, כלי אוכל, מצדי מזון, מי קלון, מגהצים, מכונות תפירה, חלקי צנרת, צבעים ועוד. שמו יצא לפניו בחסדה המקומית וטלס הכירוהו כ"רב היין של העברים". הוא פתח בביתו בית כנסת עשיר 30 היהודים שגדו באגדה ובגנית שני ספרי תורה שניקים שהביא ממוגדור.

בצוואה שהשאיר מימון אבוחבוט הביע שתי משאלות עיקריות: הוא ביקש להיקבר בבית העלמין היהודי של אנגרה דו הרויזמו (בית העלמין "עמק השווה" שבו ביקר מיודענו מרויזן פלדמן ב־1970), בסמוך לקבר בנו אברהם שנפטר בדמי ימיו. אם בית עלמין זה יפורק חס וחלילה, ביקש מבניו להעביר את עצמותיו למוגדור. את שני ספרי התורה, ביקש להשאיר בבית הכנסת שלו, אבל כשיעזוב אחרון בניו את העיר, ציווה לשלוח ספר אחד לפונטה דלגדה ואת השני להחזיר למוגדור.

פדרו דה מרלים, הסופר וההיסטוריון של האי טרסירה (שנפטר בסוף 2002), הספיק לשמוע מאלחובט, נכדתו של מימון, שאחד מנודיה דאג להעביר לפונטה דלגדה את הספר האחר. שלום דלמר, אחרון יהודי האזורים, הודיע ב־1936 לרבה של ליסבון ששלח אליו מפונטה דלגדה ארגז עם "הרברים שקיבל ממשפחת אבוחבוט", אך אין הוא מוזכר במפורש ספר תורה. ייתכן שכפר זה נשאר ב"שער השמים" והועבר לליסבון רק לפני כמה שנים.

פדרו דה מרלים מציין בספרו "העברים באי טרסירה" (אנגרה דו הרויזמו, 1995), ש"המסמכים היהודים" שלא נשלחו לפונטה דלגדה נארוזו בארגז כדי לשלחם



סידור תפילה בכתב ידו של מימון אבוחבוט